

§ 40. Текст менен иштөө

245. Ырды окуп, мазмунуна түшүнгүлө.

ВРАЧ ЖАНА МЕН

Жүрөк ооруйт...
 Врач тыңшап дабышты,
 Апкелдирип аппараттын жаңысын.
 Ток аркылуу чубалжыган кагазга
 Жазып алды кан тамырдын кагышын.

Мен унчукпай кайра киём кийимим,
 Врач болсо карап жүрөк чийимин,
 Өлчөп чыгат төмөн түшкөн сызыгын,
 Өлчөп чыгат өркөчтөрдүн бийигин.

Эртесинде кайра тыңшап дабышын,
 Жазып жатып аты татаал дарысын:
 — Кайгырбагын, толкунданба, күлбө,— деп,
 Айтып чыкты эреженин баарысын.

Ж. Садыков

246. Диалогду окугула. Которгула, асты сызылган оөздөрдү эстеп калгыла.

I

- Алло, "Тез жардам" бекен?
- Ооба.
- Доктур чакырууга мүмкүнбү?
- Оорулуунун аты-жөнү, дареги кандай?
- 15 жашта, Асанбай кичи району, 10-үй, 1-квартира.
- Эмнеси оруйт?
- Ичи ооруп, өтүп, кусуп жатат. Тез келиңиздер.
- Азыр чыгабыз.

II

- Эмнеңиз ооруп жатат? Жакшылап түшүндүрүңүзчү, ичиңиз эмнеден бузулушу мүмкүн?
- Базардан коон алып келип жегенбиз. Ошондон бир аздан кийин эле ичим ооруп, кусуп, башым ооруп, жаман болуп жатам.

4. Себеп (причины): <i>эмне үчүн? (почему) эмне себептүү? (по ка- кой причине?)</i>	-ган + дык + тан үчүн, себептүү, соң сайын, кийин. -ып, -й -бы -ган + да билем, улам	Сен келбей, иш бүтпөй калды. (Так как ты не пришел, работа осталась не законченной.)
5. Шарттуу (услов- ные): <i>кандай шартта? (при каком условии?)</i>	-са -ба + й -ган + да -ба + й + т + экен -са + элс -бар + бы, дыктан + бы -айын + чы	Жаз болбой, чеп кө- рөбөйт. (Пока не наступит вес- на, не зазеленют травы.)
6. Карама-каршы (уступительные); <i>эмне болсо да? эмне болгон менен?</i>	-са -са + да, + дагы + деле ган + менен, -бас + ч. жөн. мүч -ып эле -сын	Мен көзүмдү жумган менен, өткөн күндөр көз алдыма тартылып турду. Хотя я закрыла глаза, прошлое стояло передо мною.)
7. Сыпат (образа дей- ствия): <i>кандай? (как?), каптип? (каким обра- зом?)</i>	-гансып -ып, -а -бас + ч. ж. мүч. -ба + -й -ган + -дай	Мен укпангансып, Нургүл катуу сүйлөп жатты. (Нургүл рассказывает громко, как будто мне не слышно.)
8. Салыштырма (сопос- тавительное) <i>салышты- рылып көрсөтүлөт.</i>	кандай, ошондой -са -ган + дай -са -ганча, -гыңча -ган + сыңары, сыяктуу, шекилдүү ч. ж. көрө, бетер	Кар жаап тургандай, учкун жерге чачырайт. (Искры падали на землю как снежинки, как- будто шел снег.)
9. Сан-өлчөм <i>ордун, өлчөмүн көрсөтөт.</i>	Канча, ошончо, канчалык, ошончолук + -са, -ган + сайын	Канчалык көп аракет- тенсесер, англис тилин ошончолук жакшы үй- рөнөсүңөр. Насколько будете ста- раться, настолько хорошо научитесь говорить на английском языке.

200. Окугула. Көчүрүп жазгыла. Сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзүлө.

Алик үйдөн чыкканда, аны менен бирге 2—3 киши бирге чыкты. Токтогул тигилген үйлөргө жөнөгөндө, эл ылдый көздөй бет алды. Ал бизден улуу адам болгондуктан, баарыбыз ал кишини сыйлайбыз.

Аты жок боордун иштешин теске салат.

Ортон кан басымын төмөндөтүп, ичегилерге оң таасир берет.

Бармак баш мээнин иштешине, анын иштөө учурунун жакшы болушуна көмөк берет.

Сөөмөй ашказандын иштешине "жооп берет".

чың — крепкий (здоровье)

катары менен укалоо, ушалoo — массажировать по очереди

243. Силер жомок айтканды билесинерби?

Аскар, Сергей, Мурат, Андрей—классташ.

— Аскар, "беш кол тең эмес" деген макалды түшүндүрүп берчи,—деди Сергей.

— Болуптур эмесе, чоң атаман уккан жомокту айтып бейин. Эмне үчүн "беш кол тең эмес" экенин чогуу түшүнөлү,—деп Аскар жомогун айта баштады.

Илгери-илгери беш бир тууган болгон экен. Эң улуусу Бармак, андан кийин инилери Сөөмөй, Ортон, Аты жок, Чыпалак деген беш бир тууган жашаптыр. Алардын ата-энеси эчак өлгөн экен. Күндөрдүн биринде курсактары ачып, эмне кыларын билишпей отурушканда, эң улуу агасы Бармак мындай дейт: "Инилерим, ууру кылсак кантет?"

Сөөмөй: "Ууру кылса, кылалы", — дейт.

Ортон: "Кудайды кантебиз?" — деп токтоло калат.

Аты жок анда: "Кудайды кантмек элек?" — десе, Чыпалак: "Сойсо соёлу да, сорпосуна тоёлу", — деген экен.

Мына ошентип, бир койду уурдап союп алышат. Күндөрдүн биринде койдун ээси издеп жүрүп, Бармакка жолугат.

— Бармак, кой көрдүңбү?

— Жок, көргөнүм жок.

— Сөөмөй, сен көрдүңбү?

— Жок.

Анда Ортон: "Коюндун өңү-түсү кандай эле?" — дегенде, чыдамы кеткен Чыпалак: "Биз коюнду сойгонбуз, сорпосуна тойгонбуз", — деген экен. Ошондуктан, "беш кол тең эмес" деген сөз айтылып калыптыр.

— Жомогун абдан кызык экен, — деп классташтары ыраазы болушту.

2 1. Жомок жактыбы?

2. Дене мүчөлөрүнө тиешелүү дагы кандай жомок билесинер, айтып бергиле.

§ 33. Мезгил багыныңкы сүйлөм (Придаточные предложения времени)

Кыргыз тилинде мезгил багыныңкы сүйлөм баш сүйлөмдөгү ойдун мезгили билдирет.

Качан! (когда?) качанга чейин? (до каких пор?) качантан бери! (с каких пор?) деген суроолорго жооп берет.

В кыргызском языке придаточные предложения, указывающие на время действия главного предложения, называются *придаточными времени*.

Отвечают на вопросы *когда?* *до каких пор?* *с каких пор?*

Мисалы: 1. Сен жардамдашкандан бери, мен жакшы түшүнүп калдым. — Когда ты начал помогать, я стал лучше понимать.

2. Турсун эшике чыкканда, (качан?) күн батып кеткен болчу.

3. Шаршен сүрөттү тартып жатканда, Эсенбек терезенин жанында отурду. - Когда Шаршен рисовал картину, Эсенбек сидел у окна.

206. Көнүгүүнү көчүрүп жазгыла, мезгил багыныңкы сүйлөмдүн ээ, баяндоочун тапкыла.

Ал чай ичкенден кийин, Алмаз үйүнө кетти. Алдар Көсө келип караса, Чынарбай койду союп жатыптыр. Аюу ачуусу менен кыйкырганда, тоо башы титиреп, шагыл урайт экен. Ю.Гагарин ааламда учуп жүргөндө, анын даңкы бүткүл дүйнөгө тараган. Биз жайлоого барган кезде, агам да шаардан келди.

Үлгү: Ал чай ичкенден кийин, Алмаз үйүнө кетти.

207. Орус тилинде берилген мезгил багыныңкы сүйлөмдөгү ар бир сөздү кыргыз тилине которуп, сүйлөм түзгүлө. Баш жана багыныңкы сүйлөмдү ажыраткыла.

Когда я выполнял домашнее задание, брат и сестра сидели тихо. Когда брат приехал из армии, все родственники и соседи пришли к нам. Когда прозвенит звонок, ученики сядут на свои места. Когда опустился занавес, все зааплодировали. Когда вдешь по снегу, снег под ногами скрипит. Когда Алмаз закончит подготовительные курсы, он поступит в университет. Когда переходишь улицу, посмотри сначала налево, а потом направо.

Үлгү: (Мен үй тапшырмасын аткарып жатканда), [иним менен карындашым тынч отурушту].

Когда я выполнял домашнее задание, брат и сестра сидели тихо.

М. М. Адышев 45тен ашык илимий эмгектерди жана монографияларды жазган. Азыркы Борбордук Тяньшанда көп-көп кен байлыктардын бар экенин далилдеген. 1969-жылы геология-минерология илимдеринин доктору деген илимий даражага ээ болгон.

КСЭ

• *кутуя сыр* — сокровенная тайна
ачууну эңсөөчү — мечтал открыть
билимин өркүндөтөт — занимался самообразованием

•• 239. Суроо бергенге үйрөнгүлө.

— ...?
— Болочок окумуштуу Ош облусунун Алай районунда 1915-жылы туулган.

— ...?
— Мектепте окуп жүргөндө эле, чоң энеси Курманжан датканын жүргөн жерлерин изилдегиси келген.

— Тоолордун, ата-бабаларынын жеринин сырын ачкысы келген.

— ...?
— Билимин өркүндөткөндөн кийин.

— ...?
— Айылдык мектепте мугалим, директор болуп иштейт.

— ...?
— Өз ыктыяры менен Мекенди коргоого барган.

— ...?
— Анын 45тен ашык илимий эмгектери жана монографиялары бар.

— ...?
— Тяньшанда көп кен байлыктар бар экенин далилдеп, доктор деген илимий даражага ээ болгон.

240. Суроолорго жоои бергиле.

— Ош шаарына бардың беле?

— ...

— Ал кандай шаар?

— ...

— Ош шаарында кандай окуу жайлар бар?

— ...

— Ош шаарына канча жыл болду?

— ...

— Өмүрү өрнөк аялзаттардан кимдерди билесиңер?

— ...

— Курманжан датканын үч эрдигин билесиңерби?

— Жок, кунт коюп укса, баарын эле түшүнөт экен. Өзгөчө "Сары барпы" деген күүчү, байкуш балдары чырылдап жардам сураса, зээниң кейийт, чыдаш кыйын.

— Кассетага жазганың барбы?

— Ооба, кассетага да жазып алдым. Угасыңбы?

— Чогуу угалы.

Балдар чогулуп угуп, талдашты.

— Карачы, чымчыктын чырылдаганын кадимкидей черткенин.

— Үч кыл комуз аркылуу кыргыздар жакшылыкты, жамандыкты угузган. Комузду кылдат чертпесе, түшүнүү кыйын деп атам айткан, — деди Адилет.

! Билип алгыла.

КҮҮЛӨРДҮН АТЫ

"Күүнүн башы Камбаркан", "Санат күү", "Насыйкат", "Кертолгоо", "Миң кыял", "Шырдакбектин боз жорго", "Бегарстан", "Сары барпы", "Жаш кербез", "Кербез" ж. б.

? Сен комуз черткенди билесиңби? Комуз черткенди үйрөнгүн келеби?

211. Окуп, которул, мазмунун айтып бергиле. Татаал багыныцкы сүйлөмдүн түрүн аныктатыла.

КҮҮНҮН СЫРЫ

Токтогул Сатылганов сүргүндөн келгенде энеси Бурма эки көзүнөн ажырап, уулу Топчубай өлүп, аялы кетип калыптыр. Ал күнүгө бир убак тоо этегиндеги чынар теректин түбүнө барып, эс ала турган.

Өткөндөрдү эстеп, жаңы турмушка көз чаптырып, комузга салып күү чертчү. Бир күнү терекке боору сары чымчык келип уя салат.

Токтогулга үйүр болуп, колунан жем жей баштайт. Эртелик-кеч сайрап эрмек болот, беш жумуртка тууп, балапан чыгарат. Бир күнү Токтогул айылдан келе жатса, чымчык алдынан чыгып, чыр-чыр этип, чырылдап колуна конуп, "тез бас" дегендей белги берет. Токтогул шашып келсе, теректен чоң бир жылан сойлоп келе жатыптыр. Ал түшүнүп, жыланды кармап, жаагынан ажыратса, беш балапаны тумчугуп калыптыр. Аны көрүп, зээни кейип, Топчубайын эстеп, "күү" жаратат. Күүнүн атын "Сары барпы" атайт.

212. Өндүн маанисин түшүнгүлө.

I

- Алло!
- Угуп жатам.
- Кечиресиз, Сыргакты чакырып коюңузчу.
- Ал үчүнчү кабатта 19-квартирада жашайт. Бир мүнөткө күтө туруңуз.
- Сиз угуп жатасызбы?
- Ооба, угуп жатам.
- Сыргак түштөнүп жатыптыр. Эмне деп коёюн.
- Андрей телефон чалды деп айтып коюңузчу.

II

- Алло, ким сүйлөп жатат?
- Бул сенсиңби, Андрей?
- Ооба, бул мен, саламатсыңбы, Сыргак? Мен сага бир саат мурун телефон чалгам.
- Ооба, мен билем, мага айтышты. Иштериң кандай, кандай жаңылыктар бар?
- Сен билесиңби, Сыргак? Кыргыз тилин окуп үйрөнүү кыйын экен. Мен кээде сабакка түшүнбөй калып жатам. Мисалы, бүгүн мугалим этиштиң өткөн чагын түшүндүрдү эле, мен түшүнбөй калдым, суранам, мага жардам берчи.
- Жакшы болот. Телефон менен түшүндүрүү кыйын. Мен сени саат 5те китепканадан күтөм. Макулдаштыкпы?
- Макул, Сыргак, чоң ыракмат.
- Көрүшкөнчө.

235. Татаал сүйлөмдөрдү жөнөкөй сүйлөмгө ажыраткыла. Тыныш белгилерине көңүл бургула. Курманжан датканын эрдиги жөнүндө эмне билесиңер?

Алайды башкарган Алымбек дүйнөдөн өткөндөн кийин, Алайды башкарууну Курманжан өз колуна алган.

Курманжан эл ичинде кадыр-баркка жетишип, элге таасири күчтүү болгондуктан, ага Бухара эмири "датка" (ханыша) деген наам берген.

Орусия менен Кокон хандыгынын ортосунда уруш болуп, бул хандык 1876-жылы Орусиянын карамагына өткөндө, Курманжан датка кыргыздардын эркиндиги үчүн күрөшөт. Курманжан датка 1907-жылы дүйнөдөн кайтып, сөөгү Оштогу Сулайман тоосунун этегине коюлган.

236. Төмөнкү сөздөрдүн жардамы менен датканын эрдиги жөнүндө сүйлөп бергиле.

дүйнөдөн өткөндөн кийин — после смерти карамагына өткөн — перешел во владение

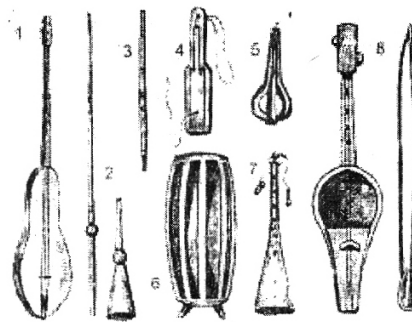
жасап, ага узун, ичке кылдарды тагат. Андан соң аны ойното баштаса, андан нечен сонун үндөр жаңырып чыга баштайт. Ал бирде ырдап, бирде ыйлап жатты. Аалы таң ата жигиттерди ойготуп, ханга келет. Хан аларды жаман кабар алып келгенин байкайт. Аалы ханга таазим этип, баягы куралда кол ойното баштады. Ал курал чымчыктардын сайраганын, суунун шылдырап агышын, ымыркайдын күлкүсүн сүйлөп берип жатты. Хандын жарпы жазыла магдырап жыргап укту.

Аңгыча баягы жайдары күлкүнү ырылдаган үн бузуп кетти да, ага удаа "апа" деп жардам сураган аянычтуу үн чыгып, заматта жок боло түштү. Хандын көңүлү айнып, айкырыкты салып, жалгыз мурасчысынан ажыраганына ишенбей, тилсиз жоону жок кылууга шашты. Жулунган нөкөрлөр заматта Аалынын колундагы куралды жулуп алып, эритилген коргошунду куя баштады. Бирок курал бирде ыйлап, бирде ырдап окуяны баяндап жатты. Бул курал Аалы зергер жасаган, атадан балага кылым улап жашап келе жаткан улуу комуз эле.

● элин эзип, мөгдүрөтүп — здесь: беспощадно эксплуатировал народ
элин каргышы — проклятие народа
нөкөрлөр — здесь: джигиты
мурас — наследие
куткаруусун өтүнөт — просит освободить от смерти
жасыгачты жсоңуп — обстругивал дерево
үнү бузулуп кетти — здесь: прозвучал комуз по-другому
кылым улап жашап келе жатат — живет из века в век

! Билип алгыла.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МУЗЫКАЛЫК АСПАПТАРЫ

1. Комуз.
2. Керней.
3. Чоор.
4. Жыгач ооз комуз.
5. Темир комуз.
6. Добулбас.
7. Сурнай.
8. Кыл кыяк.

Багыныңкы сүйлөмдүн баяндоочу төмөндөгүдөй формада түзүлөт: -ыл, -сыл, -ыш, -уу, -са мүчөлөрүнө үчүн деген жандооч айкашып келүү аркылуу.

Сказуемое придаточного предложения цели принимает следующие аффиксы: -ыл, -сын, -ыш, -уу, -са.

Мисалы: Адилет окууга барсын үчүн, энеси даярдык көрө баштады. Таалайбек окуудан кечикпесин деп, Айымжан эне эрте турган эле. Жеңиш биздики болсун үчүн, биз болгон мүмкүнчүлүктөрдүн бардыгын жумшообуз керек.

230. Төмөнкү схема боюнча максат багыныңкы сүйлөмдүн баяндоочун жана аны уюштуруучу формаларды тапкыла. Тыныш белгилерин койгула.

1. (-бас үчүн); 2. (-са үчүн); 3. (-уу үчүн); 4. (-ыш үчүн); 5. (-сын үчүн).

1. Сабактан эки алып калбас үчүн, Саша жакшы даярданып келди.

2. Англис тилин үйрөнүү үчүн Алмаз курска келди.

3. Бүтүрүүчүлөр сыноодо (экзаменде) жакшы баа алыш үчүн тырышып окушту.

4. Атам акыркы кабарларды угуу үчүн телевизор койду.

5. Иним баласын билим алса деп жогорку окуу жайына өткөрдү.

6. Балдар футбол ойношсун үчүн мрктептин жанына аянтча жасалды.

Үлгү: 1. (-бас үчүн — для того, чтобы)

231. Орус тилинде берилген максат багыныңкы сүйлөмдөрдү кыргыз тилине которгула. Алардын ортосундагы айырмачылыкты көрсөткүлө.

1. Скажите Саше, чтобы он не пропускал уроки.

2. Посоветуйте Алмазу, чтобы он прочитал эту книгу.

3. Скажите дочке, чтобы она делала уроки.

4. Посоветуйте сестре, чтобы она говорила тихо.

5. Болот налил в вазу свежей воды, чтобы цветы не завяли.

6. Он принес воды, чтобы друг напился.

7. Учитель задал ученикам творческое задание, чтобы они научились фантазировать.

8. Чтобы рыбку съесть, надо в воду лезть.

Ш 217. Текстти окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

КЫРГЫЗ МУЗЫКАСЫНЫН СЫЙМЫГЫ – АТАЙ ОГОМБАЕВ

Кыргыз элинин таланттуу обончусу жана комузчусу А. Огомбаев 1900-жылы Талас районундагы Көккашат айлында туулган. Зээндүү бала төрт-беш жашынан эле комузга кызыгып, жетиге толгондо аны үйрөнөт.

12—13 жашында комузду кол ойнотуп черткен бала күүлөрү, обондору менен угуучулардын купулуна толот. 20 жашында өзү обон, күүлөрүн чыгара баштайт. Анын атагы бүткүл Талас өрөөнүнө тарайт. 1935-жылы Атай Кыргыз мамлекеттик театрына келип, андан кийин филармонияда иштейт. Ал жерде комузчулар ансамблин уюштурат. Атай эмгегинин үзүрүн көрүп, Кыргыз ССРинин эл артиси деген наамга татыктуу болот.

Атайдын мукам ырлары: "Күйдүм чок", "Гүл", "Эсимде", "Ой, булбул", "Жаштар" угуучулардын купулуна толду. Атай "Ак Зыйнат", "Курамай", "Май чач" сыяктуу элдик ырларды жогорку чеберчиликте аткарчу. Ал "Маш ботой", "Саадат какты", "Ак тамак, Көк тамак", "Кыз кербез", "Маш Камбаркан", "Кара өзгөй" сыяктуу күүлөрдү жараткан.

Элине сиңирген эмгеги үчүн "Эмгек Кызыл Туу", "Ардак Белгиси" ордендери менен сыйланган. 1939-жылы дүйнөдөн кайткан.

! Билин алгыла.

КЫРГЫЗДЫН БЕЛГИЛҮҮ КОМУЗЧУЛАРЫ

Атай Огомбаев, Карамолдо Орозов, Мураталы Күрөңкеев, Молдобасан Мусулманкулов, Токтогул Сатылганов.

218. Ырды обону менен ырдагыла.

КОМУЗЧУ

*Сөзү Темиркулдуку
Обону элдик*

Ой, комузчу, комузчу,
Черттип койчу комузду.
Элжиресин эт жүрөк,
Бийик чыгар добушту

Муратаалы чал тарткан,
"Сынган буту", "Камбаркан".
Ушул сонун күүлөрдү
Уккан жандар таң калган.

- 2
1. Курманжан датка качан, кайда туулган?
 2. Ал кайсы жерди башкарган?
 3. Курманжан датка Алымбек датка менен канча жыл өмүр сүргөн?
 4. Алайды башкарууну качан баштаган?
 5. Курманжан датка деген наам качан берилген?
 6. Анын балдары эмнеге каршы күрөшкөн?
 7. Николай Пин белеги кандай эле?
 8. Датка качан, кайда каза болгон?

! Билип алгыла.

ӨМҮРҮ ӨРНӨК АЯЛЗАТ

Каныксей, Айчүрөк, Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Ак Мөөр, Курманжан датка, Уркуя Салисва, Нуркамал Жетикашкаева, Тенти Адышева, Майрамкан Абылкасымова, Мариям Буларкыева, Бакен Кыдыкеева, Бүбүсара Бейшеналиева, Таттыбүбү Турсунбаева, Күлүйпа Көндучалова, Даркүл Күйүкова, Зууракан Кайназарова, Керимбүбү Шопокова, Өлмөскан Атабекова ж. б.

📖 228. Текстти окуп, которгула. Мазмунун айтып бергиле.

ДАТКАНЫН ҮЧ ЭРДИГИ

Курманжан датканын улуулук касиетин Чыгыш элдери кандай жогору бааласа, Европада да ошондой баалашкан.

1. Калктын канын суудай агызганга каршы болуп, жол издеген Курманжан датка орус империясынын жүргүзгөн саясаты менен келишпөөчүлүккө барган. Фергана, бүткүл Түркстан калктары үчүн прогрессивдүү жол катары Орусияга кошулууну туура көрүп, алар менен келишим түзүп, мөөрүн басат. Бул Курманжан датканын эл үчүн жасаган биринчи эрдиги эле.

2. Экинчи эрдиги — анын эркинин күчтүүлүгү. Ал өмүр шериги Алымбек датканын өлүмүнөн кийин көргөн "көкүрөк күчүгү" Камчыбек көз алдында жалган жалаа менен ак жеринен дарга асылганда да, көзүнө жаш алып, башын ийбеген.

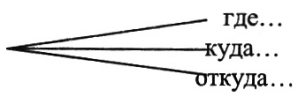
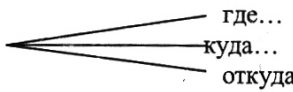
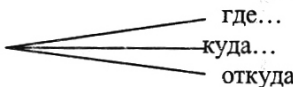
3. Бүткүл Ферганада, анын ичинде кыргыз жергесинде да, өз алдынча мамлекет орноп, карапайым калктын өзү жер-суусуна ээ болушун каалап, ал үчүн өмүрү өткөнчө күрөшкөн. Бул эненин үчүнчү эрдиги эле. Демек ал өз артына өчпөс өрнөгүн калтырды. Курманжан датканын өрнөктүү өмүрү, коомдук жана мамлекеттик ишмердиги ачык асмандын алдында түнкү Чолпон жылдызындай дайыма жаркырап жанып тура берет!

К. Жусупов

220. 5 орун багыныңкы сүйлөм түзгүлө.

221. Мезгил жана орун багыныңкы сүйлөмдүн 1) -а/-й, -майынча, -майын, -ганча, -ганы, -гыча; 2) -ган. 3) -са мүчөлөрүн сөздөргө улап, ар бирине сүйлөм түзгүлө.

222. Баш сүйлөмдү орун багыныңкы сүйлөмдөр менен толуктап, кыргыз тилине которгула. Айырмасын байкагыла.

1. Автобус остановился там, где...
куда...
откуда...
2. Школьники поедут туда, где...
куда...
откуда...
3. Самолет прилетел оттуда, где...
куда...
откуда...

Үлгү: Автобус остановился там, где была старая остановка. - Эски аялдама турган жерге, автобус келип токтоду.

223. Орун багыныңкы сүйлөмгө бир нече мисал жазгыла.

224. Текстти кыргызча, орусча окугула. Китепти жаап, орусчаны кыргызчага, кыргызчаны орусчага которгула. Котормонорду китеп менен салыштыргыла катарын оңдогула. Багыныңкы сүйлөмдүн түрлөрүн аныктагыла.

Как теперь известно, Барс-бег происходил из древней правящей кыргызской династии, рано остался без отца, имел четырех братьев, был страстным почитателем боевой охоты. Род Барс-бега, как считалось, находился под особым покровительством богани Умай-эне, его родственники носили редкий титул — Умай-бег. Не исключено, что кыргызский ажо (или его род), помимо светских, обладал и жреческими функциями по отношению к этой богине. В условиях сложной внешнеполитической обстановки, он скорее всего, обойдя старших братьев, выдвинулся на первое место в государстве кыргызов благодаря своим исключительным личным качествам.

Барс-бег стал во главе кыргызов, когда политическая ситуация в Цешральной Азии резко изменилась.

Бизге белгилүү болгондой, Барс-бек байыртадан кыргыздарды башкарган байыркы династиядан чыккан, атасынан эрте айрылган, төрт бир тууганы болгон, ит агытып, аңчылык кылганга аябай кызыккан. Барс-бек чыккан уруу Умай-эненин өзгөчө колдоосунда турат деп эсептелген. Анын туугандары Умай-бек деген

сейрек титулду алып жүргөн. Кыргыз ажосунун (же анын уруусунун) Умай энеге байланыштуу диний ырым аткаруу жөрөлгөсү болгон. Тышкы саясий татаал кырдаалда, улуу агаларынан өзгөчөлөнүп, кыргыз мамлекетинде бийликке келиши үчүн Барсбектин жеке сапаты чоң роль ойногон.

Борбордук Азиядагы өткөөл мезгилдеги саясий абалдын курчуп турган учурунда Барсбек кыргыздардын бийлигинин башына келген.

225. Текстти окуп, мазмунун түшүнгүлө. Түшүнгөнүңөрдү орус тилинде аңгемелеп бергиле.

УМАЙ ЭНЕ

Кыргыз мифтеринде Умай эне жөнүндө көркөм элестүү баян айтылып, эненин жана баланын коргоочусу, үйдүн кутун жаратуучусу делген. Умай эне апаны жана баланы оору-сыркоодон сактайт деген түшүнүктөн улам балдарды эмдегенде, дарылаганда "Менин колум эмес, Умай эненин колу", деген сөздөр айтылган. Үйгө бөбөктү жалгыз уктатып коюуга туура келгенде, "Умай энеге тапшырдым" деп камсыз болушкан. Жаш, ымыркай баланын бетин Умай эне жууйт деген ишеним болгондуктан, анын бетин күнүгө жууй бербейт. Кыргыз мифтеринде Умай эненин образы, баяны жөнүндө көркөм чыгармалар жаралган.

К. Жусупов

• *кутун жаратуучу* — создатель
ымыркайдын бетин — лицо младенца

226. Тамашаны окуп кой.

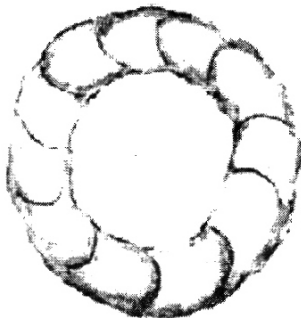
БАЛА ДЕГЕН БАЛА

Габроволук бала токоч сатылуучу дүкөнгө кирип келип, сатуучу кыздан сурап калат:

— Эжекеси, токочтун ортосундагы тешиги канча турат!

— Тыйыңга да турбайт, — дейт сатуучу кыз.

— Анда мага ортосундагы тешиги чоң токочтон бирди бере салыңыз.

! Билип алгыла.

СИЛЕР КИМ БОЛОСУҢАР?

Уулбала

Ымыркай
Балтыр бешик
Бөбөк
Ини
Ата
Чоң ата ж. б.

Кыз бала

Ымыркай
Балтыр бешик
Бөбөк
Синди, карындаш
Эне
Чоң эне ж. б.

§ 36. Текст менен иштөө

■ 227. Текстти окуп, которгула. Мазмунун айтып бергиле. Татаал сүйлөмдөргө көңүл бургула.

Дүйнөлүк тарыхта өз улутунун жүзүн чагылдырган акылман, каарман Маамытбек кызы Курманжан датка 1811-жылы азыркы Карасуу районундагы Мады кыштагында туулган. 1832-жылы Алайды башкарган Алымбек даткага турмушка чыккан. Аны менен 29 жыл жашап, беш балалуу болушкан. 1862-жылы козголоңчулар Алымбек датканы өлтүргөндөн кийин, Алайды башкарууну Курманжан өз колуна алган. Кийин ага датка деген наам берилген. Анын балдары Кокон хандыгына каршы күрөшкөн.

Курманжан датканын кадыр-баркы ушунчалык жогору болгондуктан, ал жөнүндө император Николай Пнин өзүнө айтышкан. Падыша ага атайын белек даярдаткан, белекти эң мыкты чеберлер жасаган. Падышанын атына татыктуу белек — ичине империянын мамлекеттик гербинин сүрөтү тартылып, жакут жана розалар менен кооздолгон аялдардын алтын сааты болчу.

1907-жылдын 1-февралында «Алай канышасы» Курманжан датка 97 жашында каза болгон, сөөгү Оштогу Сулайман тоосунун этегине коюлган.

Кыргыз элинин улуу кызы Курманжан датканын элесине таазим этүү менен, Бишкек шаарында айкели тургузулмакчы.

А. Акаев

• *козголоңчулар (козголоң — бунт)* — бунтовщики
башкарууну өз колуна алат — управление берет в свои руки
карышы күрөшкөн — боролись против
сөөгү — тело, останки
Сулайман тоосунун этегине коюлган — похоронено у подножья Сулайман горы

Ойго келбейт убайым,
Оюнуңа тунайым,
Токтогулдун "Ботоюн"
Чертип койчу угайын.
Ниязаалы сайраткан,
Боз торгойдой айдаткан.

"Сары барпы" күүнү черт,
Тыңшасын булбул чарбактан.
Ак куу канат каккандай,
Дарыя жылып аккандай,
Элестетем бир туруп
Жаштар бирге баскандай.

§ 35. Орун багыныңкы сүйлөм (Придаточные предложения места)

Баш сүйлөмдөгү ойдун орун билдирсе, *орун багыныңкы сүйлөм* деп аталат.

Ал кайда? каерде? кайдан? кайсы жакта? деген суроолорго жооп берет.

Придаточные предложения, указывающие место, где происходит действие главного предложения, называются *придаточными места*.

Отвечают на вопросы *где? куда? откуда?*

Мисалы: Токтогул кайсы жерде болсо, ыр менен күлкү ошол жерде болот. — Где Токтогул, там и песня и смех.

1. Шарттуу ыңгайдын *-са* мүчөсү жана багыныңкыга *кайда, каерде, кайдан, кайсы жерде, баш сүйлөмгө ошол жерде, эгерде, ошол жерден* деген сөздөр кошулуп айтылат.

Придаточные места обычно относятся к обстоятельству места в главном предложении, выраженному наречиями *там, туда, оттуда* и др.

Мисалы: Адилет кайда иштесе, Айзада да ошол жерде врач болуп иштейт. — Где работает Адилет, там работает и Айзада врачом.

219. Жөнөкөй сүйлөмдөрдөн багыныңкы татаал сүйлөм түзүп, көчүрүп жазгыла. Сүйлөмдүн маанисинде жана түзүлүшүндө кандай өзгөрүүлөр болгондугун аныктагыла.

1. Адилет иштеп жатат. Айзада да мугалим болуп иштейт.
2. Мен келдим. Сен да барасың.
3. Шамал болду. Жаан басылат.
4. Билим болот. Өнөр болот.

Үлгү: Адилет иштеп жатат. Айзада мугалим болуп иштейт. Адилет кайда иштесе, Айзада да ошол жерде мугалим болуп иштейт.

- *канын суудай агызганга каршы* — была против кровопролития
мөөрүн басат — ставить печать
эркинин күчтүүлүгү — сила воли
өмүр шериги — спутник жизни
көкүрөк күчүгү — младший сын
Чолпон жылдыздай — подобно утренней звезде
жанып тура берет — будет жить вечно

🏠 229. Ырды окутула. Мазмунун түшүнгүлө.

КУРМАНЖАНДЫН КАЙРАТЫ

Оу! Курманжан, Курманжан,
Кылымдардын жаңырыгы.
Ак элечек, шайы көйнөк,
Кундуз жака, илбирс чепкен,
Бет алдына келген жанды
Тике багып карабаган.
Өмүр жолу жомок болгон
Эл башкарган ханышанын.
Кайратыңан кагылайын энеке,
Сен жаралгансың керекке.
Кайып болуп кетиптир го арбагың,
Ар бир жылда тирилгендей жаңырып,
Адамдардын арасына келмекке.
Кылган ишиң ошол доордун элеси,
Калып калды тарых менен жүрөктө.
Сүт акынды кечип коюп балаңдан,
Ата журтун алып калган балаадан,
Сен болчусуң энекебай, айкөлүм,
Акылманы, журт энеси, туу тутам,
Кайратыңа башым ием бүтүн мен,
Ургаачынын сырттанысың, ханышам!

Ч. Уңурова

§ 37. Максат багыныңкы сүйлөм (Придаточные предложения цели)

Кыргыз тилинде *максат багыныңкы сүйлөм* баш сүйлөмдөгү ойдун максатын билдирет. Ал эмне *максат менен? эмне үчүн? эмнеге?* деген суроолорго жооп берет.

Придаточные предложения цели в кыргызском языке, как и в русском, указывают на цель того, о чем говорится в главном предложении, и отвечают на вопросы *зачем? С какой целью? для чего?*

1. Комуз — трехструнный щипковый музыкальный инструмент.

2. Керней — музыкальный инструмент в виде прямой большой медной трубы.

3. Чоор — дуда; пастушеская свирель; жалейка (из пустотелого стебля).

4. Жыгач ооз комуз.

5. Темир комуз — музыкальный инструмент, прикладываемый ко рту.

6. Добулбас — небольшой барабан с одним дном, обтянутый верблюжьей кожей.

7. Сурнай — зурна (духовой инструмент типа флейты).

8. Кыл кыяк — двухструнный смычковый музыкальный инструмент типа скрипки; дека обычно делается из верблюжьей кожи, не прикладывается к плечу, а ставится вертикально на пол, на землю.

КСЭ

214. Ырды жаттап алгыла.

Үч буроо, жалгыз тээк, үч кыл комуз,
Чертилбейт, күүгө келбейт чебер колсуз.

Опоңой, көргөн көзгө жөпжөнөкөй
Бирок да өнөрү бар айтып болгус.

Кылымдан кылым санап көксөй-көксөй,
Жыргалдуу биздин ушул күндү көздөй,
Бул комуз көп сууларды кечип келген
Эли да комузундай жөпжөнөкөй.

А. Осмонов

215. Окуп, түшүнгөнүңөрдү орус тилинде айтып бергиле. Тема койгула.

Комуз элибиздин музыкалык аспаптарынын ичинен эн байыркысы. Анын үнү мукам, назик. Бул аспап өрүк, алмурут, жапайы жыгачтар: карагай, арча, талдардан жасалат. Ал эми кылдары болсо койдун ичегисинен кургатылып даярдалат. Комуз күүлөрүндө калкыбыздын бүткүл турмушу, элге, жерге болгон сүйүүсү, эрдиги, эмгекчилдиги, кубанычы, тунук махаббаты, кайгысы камтылган.

мукам — мелодично
кайгы-капа — печаль

216. Табышмактарды тапкыла.

Ичи ичинде,
Ичегиси тышында.

(кыяк)

Узун сайда уй мөөрөйт,
Кыска сайда кыз мөөрөйт.

(к....й, с....й)

Үлгү:

1. 1) [Скажите Саше], (чтобы он не пропускал уроки).

2) [Сашага айтып коюңузчу], (ал сабак калтырбасын).

3) (байламта) (мүтө)
чтобы (-бас) ын

2. 1) Чтобы рыбку съесть, надо в воду лезть.

2) Балык жеш үчүн, аны кармаш керек.

3) (байламта) (мүчө+жандооч)
чтобы (-ш) үчүн.

232. Текстти окуп, которгула. Мазмунун түшүңгүлө. Айтып бергиле.

ТАҢКЫ НУР

Кызыл күн асман менен сүзүп келе жатып, ай-ааламды ойготуш үчүн, өзүнүн алтын нурларын туш-тушка чачыратты.

Биринчи нур келип торгойго тийгенде, ал селт этип чочуп кетти. Уясынан пар-р этип учуп чыкты да, улам жогору көтөрүлгөн сайын, өзүнүн ырын жаңыртып ырдай баштады: "Ай, таңкы аба, кандай сонун! Кандай керемет, эркиндик!"

Экинчи нур коёңго тийгенде, ал кулаган бир кагып алды да, көңүлдүү секирип, эртең мененки тамакка ширелүү чөп табыш үчүн, шүүдүрүмдүү шалбааны көздөй чуркады.

Үчүнчү нур балдар белмөсүндө уктап жаткан жалкоого тийгенде, ал көзүн ачты. Бирок ал экинчи жамбашына оодарылды да, ошо бойдон дагы терең уйкуга кетти.

таңкы нур — утренняя заря
ай-аалам — мир, вселенная
ширелүү чөп — сочная трава
экинчи жамбашына — на другой бок

233. Төмөнкү сөздөрдү пайдаланып, мезгил, орун багыныңкы татаал сүйлөмдөрдү түзгүлө.

Каалга, каалоо, каамыт, каар (гнев, ярость), каарман, кабак (веко), кабар, кабат, кабык, кабырга, кагылыш, кадам, кадыр, казан, казуу, казы, каймак, кайнат, кайни, какыр (харкай, отхаркивай), калаа (город); жаа, жабыштыр, жаз, жагымдуу, жаза, жазык (вина), жайдак (без седла), жайыт, жалбыз (мята), жамак, жалкоо, жамал (лик, лицо), жаңжал (ссора), жаңыр (обновляйся), жан, жардамдаш, жаруу, жаркыра, жарыя, жатта, жашоо, жемсөө (зоб).

234. Сүйлөшүүгө көңүлө.

САРЫ ТҮС

Эгин бышып жайкалып,
Алтын сымал түс берсе,
Жер сарыга бөлөнөт,
Бышыкчылык күз келсе.

Сары өзөн Чүй дегенден,
Кең дегенди туясын.
Сары барпы чымчыктын
Сайраганын угасын.

Ы. Кадыров

§ 34. Текст менен иштөө

□ 213. Текстти окуп, которгула. Түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле. Багыныңкы сүйлөмдөрдү таап, дептеринерге жазып алгыла.

КОМУЗ КАНДАЙЧА ПАЙДА БОЛГОН?

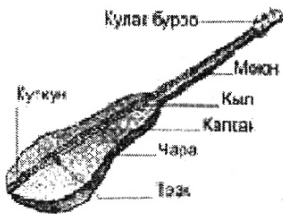
Илгери-илгери жер үстүндө бир хан болгон экен. Ал элин эзип, мөгдүрөтүп келгендиктен, эл аны кара мүртөз, зордукчул, канкор хан деп аташкан экен. Элдин каргышы, кайгы-муңу жеткенби, айтор, хан баласыз болуптур. Кудайга жалынып жатып карыганда жалгыз перзенттүү болгон имиш. Жалгыз перзенти чоңоюп эр жеткен соң, зулум хан жигиттерди тандап берет. Хандын уулу кайда жүрбөсүн, аны баягы нөкөрлөр коштоп жүрөт.

Күндөрдүн биринде хандын уулу аңчылыкка кетет. Ой-тоону кыдырып, токойлорду аралап, эч нерсе жолукпай, камыш аралап келе жатса, алдынан күрүлдөп эне жолборс чыгат. Ал өзүнүн балдарын коргоп, алардын алдынан айбаттуу чыккан эле. Жолборстун күрүлдөгөн айбатынан жанындагы нөкөрлөр качып жөнөшөт. Хандын уулу жебесин алганча болбой, жолборс аны чапчып өтөт. Хандын уулунун өлгөнүн көрүп, жигиттердин үрөйү учат.

Күндөр өттү. Хан уулун күттү, бирок уулу кайрылып келбеди. Ошондо хан жар чакырып: "Кимде ким менин кезүм, мурасым, жалгызым жөнүндө жаман кабар алып келсе, коргошунду эритип, оозуна куям. Уулумду таап бергиле", — дейт.

Жарчылардын үнүн угуп, нөкөрлөрү эмне кылар айласын таппай, жер кезип кетишет. Тоо этегинде турган жалгыз алачыкта

Аалы деген зергер жашоочу. Ал уста гана болбостон, акылман да болгон экен. Жигиттер Аалыга келип, болгон окуяны айтып берип, өлүмдөн куткаруусун өтүнүшөт. Аалы аларды тамактандырып, эс алуусун өтүнөт. Ал түн бою жыгачты жонуп, кандайдыр бир чөйчөк сыяктуу нерсе

таян (-уу) — опирайся, опираться
баш ий (-үү) — подчинись, подчиниться
тагдыр — судьба
келишимге кол кой — заключи договор
ханыша — ханша, жена хана, правительница
датка — датка (одно из высоких званий, присваиваемых в Кокандском и Бухарском ханствах; приравнивалось некоторыми дореволюционными исследователями к чину полковника; во время присоединения Кокандского ханства к России кыргызами Алайской долины управляла кыргызка Курманжан в звании "датка").

§ 38. Текст менен иштөө

237. Ырды жаттап алгыла.

КЫРГЫЗДЫН АЛАТООСУ

Жайы-кышы кетпеген Мөңгүсү бар, Алатоо, Асман менен тирешкен Белгиси бар, Алатоо.	Аюу, жолборс, сүлөөсүн, Аралашып ойногон. Алтын-күмүш эшилген Кендери бар, Алатоо, Көздөгөнүн койбогон Мергениң бар, Алатоо.
Балдан ширин туптунук Булагы бар, Алатоо, Тукабадай кулпунган Тулаңы бар Алатоо.	Душман жойлоп өтпөгөн Чебиң сонун, Алатоо, Тулку бою темирдей Элиң сонун, Алатоо.
Алатоонун арасын Айбандары жойлогон,	

Ж. Бөкөнбаев

□ 238. Текстти окуп, мазмунун айтып бергиле.

Болочок окумуштуу Ош облусунун Алай районундагы Гүлчө айлында 1915-жылы туулган. Ал мектепте окуп жүргөндө эле чоң энеси Курманжан датканын жүргөн жерлерин изилдегиси келген.

Тоого экскурсияга чыкканда таштарды жыйнап, Камчыбектин колго түшкөн жерлерин көрүп, алардын купуя сырын ачууну эңсөөчү. Бирок анын бул максаты дароо эле ишке аша койгон жок. Ал 1939-жылы Жалалабаддагы педагогикалык окуу жайын бүтүрүп, айылдык мектепте мугалим, директор болуп иштейт. Тилекке каршы, согуш башталып, Муса өз ыктыяры менен Мекенди коргоого аттанат. Андан аман-эсен келгенден кийин, билимин өркүндөтөт.

208. Текстти кунт коюп окуп, түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.

ТОКТОГУЛ ЖОЛГО ЧЫКТЫ

Токтогулдун ырлары бай-манаптарга жакпады. Алар акынга жалаа жаап, Сибирге айдатты. Токтогул сүргүндө жүрүп бир түнү качып, калың токойго жашынды.

Токойдун ичи жымжырт. Айлана көзгө сайса көрүңүс кап-караңгы. Түндүк менен түштүк, чыгыш менен батыш кайсы тарапта экени караңгыда белгисиз.

Акын тандын атканын күтүп, сансыз санаага батып отура берди. Ал качуума жардамдашкан жолдошторум эмне болор экен деп ойлойт. Элиме эсен жетип, баштагыдай шаңшып ырдап, элдин мунун жазар бекенмин деп самайт.

Бир маалда таң сүрүп, жылдыздар тарай баштады. Коёндор бөкчөндөп чыгырман токойго кирди. Токтогул Сибирдин алыс жолун жөө артамкы болуп, туулуп өскөн жери Кетментөбөнү көздөй жолго чыкты.

- *жакпады* — не понравился
- тандын атканын күтүп* — дождавшись утра
- самайт* — мечтает

209. Суруолорго жооп бергиле.

Токтогулдун ырлары бай-манаптарга жактыбы?

....

Алар акынды кайда айдады?

....

Акын качып чыгып, кайда жашынды?

....

Токойдун ичи кандай сүрөттөлөт?

....

Түндүк менен түштүктүн, чыгыш менен батыштын кайсы тарапта экени билиндиби?

....

Акын эмне кылды?

....

Ал эмнени ойлоду?

....

Токтогул таң атканда эмне кылды?

....

210. Ролдорго бөлүп окуп, сүйлөшүүгө үйрөңүлө.

— Адилет, мен бүгүн радиодон көп күү уктум.

— Түшүндүңбү?

— Ооба, күүнүн аттарын жазып алдым. Катасын текшерчи.

— Жакшы болот. Эгер текшертпесен, катасы менен бирге

түшүнмөксүң.

— ...

— Датканын неберелеринин аттарын атагыла?

— ...

— М. Адышев ким болгон?

— ...

! Билип алгыла.

АЖЫДААР ҮҢКҮР

Ажыдаарүңкүр — Ноокат районундагы Төөмоюн тоосунун боорундагы үңкүр. Жалпы узундугу 110 м, туурасы 20 метрге жетет, бийиктиги 3 метрдей. Үңкүрдүн эки оозу бар. Бир оозу кенен дого сымал келип, жар үстүндө жайгашкан, жолдон көрүнүп турат, экинчиси тоо капталында. Үңкүрдө Кызыл китепке катталган жарганаттар (тик кулак жана кош эрин жарганаттары) бар. Ажыдаарүңкүрдү мурда эл ыйык туткан, ал жөнүндө эл арасында көптөгөн уламыштар тараган.

КСЭ

- *ажыдаарүңкүр* — пещера дракона
- дого сымал* — как дуга (часть упряжки)
- тоо капталында* — на склоне горы
- ыйык туткан* — свято хранили

§ 39. Бышыктоо

241. Төмөнкү накыл сөздөрдү окуп, мазмунуна түшүңгүлө.

1. Даана байлык — денсоолук.
2. Дарт келгенде, дарман кетет, дарт кеткенде, уйку келет.
3. Дарт эренди муңкүрөтөт (үшкүртөт).
4. Дартты жөн койсо, жайылат.
5. Дат темирди жейт, дарт өмүрдү жейт.

242. Текстти окугула. Орус тилине которгула. Багыныңкы татаал сүйлөмдөрдүн баяндоочторун тапкыла. Сууроо бергиле.

Денсоолук чың болуш үчүн күнүгө көнүгүү жасап, муздак сууга жуунуп, убараланбай койсо деле болот экен. Шиаци боюнча эмгектенген жапан адистери колдун ар бир манжасы өз алдынча кызмат аткара тургандыгын белгилешкен. Ар бир манжаны катары менен укалап, өзүңүздү көздөй акырындан тартып коюунун өзү ички органдарга оң таасир берет дешет:

Чыпалак жүрөктүн иштешин чыңдап, анын кагышы үчүн "жооп берет".

201. Окугула. Татаал сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөрдү ажыраткыла. Аларга сүйлөм мүчөлөрү боюнча талдоо жүргүзүлө.

Ай көтөрүлгөн соң, анын шооласы үйдүн ичин жаркыратып жиберди. Асманды туман каптап, тоо-тоонун баштары бороондоп турган. Мен сырттан келсем, сен мектепке жөнөп кетипсиң. Күн уясына киргенден кийин, жылдыздар көрүндү. Жаан басылган үчүн, күндүн көзү көрүндү.

202. Текстти которгула жана татаал сүйлөмдөрдү тапкыла.

КЫШ

Аяз атанын ачуусу келип, айланага ак шейшебин жаап, кышты түшүрдү. Үлпүлдөгөн жаш кар бактардын бутактарын басты. Начар бутактарды качыратып сындырып, жаш бутактардын жанын кейитип, майыштырып ийди. Күздүн күүсүн чалып шылдырап аккан суулар тоңуп, тилден калып, көк жалтыр муз жамынды.

Кышкы ызгаар күчөп, кар учурган бороон айылды аңдыган ач бөрүдөй улуп-уңшуп, үйгө кирчүдөй эшикти тарткылайт. Көчөдөгү балдардын мурдун чымчып, кулагын чоюп тызылдатып, колдорун какшатты. Канаттуулар конорго жер, чокуганга жем таппай, үшүп үрпөйүшүп бакта отурушту.

- *ачуусу келип* — разозлившись
- ак шейшебин жаап* — покрыв белой простыней
- чокуганга жем таппай* — не найдя корма

? 203. Текст боюнча суроо түзүлө.

🏠 204. Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзүлө.

Аяз ата, ачуу, жаап, күздүн күүсүн, бөрүдөй, улуп-уңшуп, оозуна, канаттуулар, үрпөйүшүп.

📖 205. Төмөнкү ырды окуп, мазмунун айтып бергиле. Жаттап алгыла.

КЫШТЫН АЙТКАНДАРЫ

Ак куудай карым бар, Сүйүшөт жаш балдар. Белегим баарына Лыжалар, чаналар.	Бак-дарак күмүштөн Шурулар тагынат. Суу тонуп муз болуп, Чилдеге багынат.
Карым жаайт мапмайда, Көп жааса, көп пайда. Ойношот коёндор Из салып ак карга.	Бардык иш чынында Кышында токтолот. Кар канча көп болсо, Төл, түшүм көп болот.

М. Жангазиев

3. Силерге бир туугандардын кимиси жакты?

4. Эмне үчүн "беш кол тең эмес?"

●● 244. Кырдаал боюнча сүйлөшүүнү ролго бөлүп окугула.

КОЛЧЕНДЕРИ

— Ушул беш манжаны бириктирип турган жер — алакан, деди Аскар классташтарына.

— Эли (эки эли, үч эли ж.б.), муштум, ууч, кочуш, чеңгел, сөөм, карыш, нукум, — деп кол чендерин атап көрсөтүп жатты.

— Кана, Сергей, кулагың менен көзүңдүн ортосу бир нукум, ченеп көрчү?

— Каш-кабактын ортосучу?

— Каш-кабактын ортосу төрт эли.

— Андрей, отурган партанды карыштап көрчү?

— Беш карыш экен.

— Бир карыш канча сантиметр?

— Бир карыш — он сантиметр.

— Узун кездемени кыргыздар кантип ченеген? — деп сурады Сергей.

— Узун кездемени кулач менен ченеген, — деди Аскар.

— И кызык тура, — деди классташтары.

- *кол чендери* — определение длины, размеров руками
- ууч* — горсть
- кочуш* — 2 горсти
- чеңгел* — горсточка
- сөөм* — длина указательного пальца
- карыш* — расстояние между средним пальцем и большим
- кулагың менен көзүңдүн ортосу* — расстояние от глаз до ушей
- каш-кабак* — лоб

! Билип алгыла.

Алакан, сөөм, нукум, эли, карыш, кулач, муштум, ууч, кочуш, чеңгел, чымчым.

? Суроо-жоопторду уланткыла?
Үлгү: 1. Беш манжаны бириктирген эмне?

— ...

— Алаканда канча бир тууган бар?

— Алаканда ... бир тууган бар.

— ... ?

— ...